

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה : תפילה

סוגיה ד : זמן תפילת שחרית

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה ד: זמן תפילת שחרית

***

רקע

סוגייתנו עוסקת בזמנה של תפילת שחרית, הגמ' עוסקת בסוף זמנה, והראשונים דנים גם בתחילת זמנה.

מקורות

- א. גמ' כו: -כז. "איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות... הוי אומר בארבע שעות"
 ב. רי"ף יח. באלפס, "תפלת השחר עד חצות... שכר תפלה בזמנה לא יהבו ליה"
 רא"ש סי' א
 רמב"ם הל' תפילה פ"ג הל' א, ז
 ג. שו"ע סי' פט סע' א, ומשנה ברורה
 פרי חדש סי' פט סע' א ד"ה ואם התפלל

פרי חדש סי' פט סע' א ד"ה ואם התפלל

ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא. המחבר סתם בכאן ולא פירש, והעיקר הוא דשלושה זמנים יש להתחלת זמן התפילה. והנה עיקר מצותה הוא מהנץ החמה וכותיקין כדכתיב "יראוך עם שמש". ולכתחילה יכול להתפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, מידי דהוה אתמיד, ומיהו אם התפלל משעלה עמוד השחר יצא, וכדתנן במגילה [כ]. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר יצא, וגם התמיד אם שחטהו משעלה עמוד השחר לא נפסל, אלא שלכתחילה כל דברים שמצותן ביום עיקר הזמן הוא מהנץ החמה, אלא שבתמיד שצריך להקריב כל הקרבנות קודם תמיד של בין הערביים הקדימו זמן מועט קודם הנץ החמה, אבל אם עשו משעלה עמוד השחר פשיטא שיצא. ודלא כדמשמע מדברי רבינו ירוחם ז"ל [נתיב ג ח"ג] שהביא בבית יוסף [סע' א ד"ה זמן] ומדברי המחבר ז"ל וזה פשוט.

הסבר הסוגיה

תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר: עד ד' שעות. [משנה כו.]

חכמים תיקנו להתפלל שלוש תפילות ביום. האמוראים נחלקו מדוע תיקנו חכמים שלוש תפילות. רבי יוסי ברבי חנינא אומר, שחכמים נתנו תוקף מחייב לשלוש התפילות שהנהיגו האבות¹. רבי יהושע בן לוי אומר שחכמים תיקנו שלוש תפילות כנגד קרבנות היום. הגמ' אומרת שכולי עלמא מודים, שזמני התפילות נתקנו כנגד זמני הקרבנות.

¹ מרש"י [מענית כח. ד"ה הלל] עולה שמשמעות המימרא שתפלות אבות תקנום, שחיוב שלש התפילות מהתורה.

המשנה [כו.] מביאה מחלוקת תנאים לגבי סוף זמן תפילת שחרית. רבי יהודה סובר שמתפלל עד סוף שעה רביעית, ורבנן סוברים שמתפלל עד חצות. הגמ' פוסקת הלכה כרבי יהודה.

הרי"ף [יח. באלפס] מחדש חידוש לגבי סוף זמן תפילת שחרית: "ואף על גב דליתא לדרבנן דאמרי עד חצות, היכא דטעי וצלי לאחר ארבע שעות שכר תפלה יהבו ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבו ליה". הרי"ף מחדש, שניתן להתפלל תפלת שחרית לאחר ארבע שעות, ולקבל שכר תפילה, למרות שאינו מקבל שכר של תפילה בזמנה.

הבית יוסף [סי' פט סע' א ד"ה ואם עבר והתפלל] מבאר את חידושו של הרי"ף בשתי דרכים: א. תפילה לאחר ארבע שעות היא מדין תפילת תשלומין. כשם שניתן להשלים תפילה בזמן תפילה שאחריה, כך ניתן להשלים תפילה לפני זמנה של התפילה הבאה. ב. תפילה לאחר ארבע שעות היא מדין תפילת שחרית. הרי"ף סובר שמחלוקת רבנן ורבי יהודה היא רק לגבי תפילה בזמנה, אך גם רבי יהודה מודה לרבנן שיש לתפילה עד חצות חלות שם של תפילת חובה.

הב"ח [שם סע' ב ד"ה ומ"ש] מסביר את שיטת הרי"ף בדרך שלישית, ולדעתו הרי"ף מדייק מהגמ' [כו.] שניתן להתפלל תפילה עד זמנה של התפילה הבאה.²

הדרכים הללו משמעותיות מאוד להבנת מהות מצות תפילה. לפי הסברו של הב"ח, תפילת חובה אינה זקוקה לקרבנות היום כ"מתיר", וניתן להתפלל את תפילת החובה בכל שעות היום. תפילת השחר מעלות השחר עד זמן תפילת מנחה, תפילת מנחה מחצי שעה אחר חצות היום ועד השקיעה, ותפילת ערבית מהשקיעה ועד עלות השחר. לפי הסברו הראשון של הבית יוסף, תפילת תשלומין אינה צריכה "מתיר", והחובה להקדים את תפילת החובה לתפילת תשלומין היא רק מפני סדר התפילות, ולא מפני שאסור להוסיף תפילת תשלומין שלא בצמידות לתפילת חובה. לפי הסברו השני של הבית יוסף, ניתן לאמץ את התפיסה שלא ניתן להתפלל תפילת חובה ותפילת תשלומין ללא מתיר.³

בין הבנות אלו יש נפקותות להלכה:

1. תפילה לאחר חצות. לפי ההבנה השנייה של הבית יוסף, ניתן להתפלל רק עד חצות, שהרי רבנן התירו להתפלל רק עד חצות. לפי ההבנה הראשונה של הבית יוסף ולפי הבנת הב"ח, ניתן לומר שמותר להתפלל עד זמן תפילת מנחה, שהוא חצי שעה לאחר חצות היום. הב"ח פוסק כך להלכה.⁴

² הב"ח כיוון לדעת המאירי [כו. ד"ה וכל שהתפלל] המפרש: "אבל אם לא התפלל תפלה בזמנה, לאחר זמן התפלה מתפלל כל זמן שלא הגיע זמן התפלה הסמוכה לה, הא כל שהגיע זמן התפלה הסמוכה לה אינו מתפלל זו ששכה אלא מתורת תשלומין". לדעת המאירי יש שלושה זמנים: א. תפילה בזמנה - על פי הזמנים שתיקנו חכמים. ב. תפילת חובה שלא בזמנה - עד זמנה של התפילה הסמוכה לה. ג. תפילת תשלומין - בזמנה של התפילה הסמוכה לה.

³ הבית יוסף [סי' פט סע' א ד"ה ואחר] מביא ראיה להסבר זה מדברי הרשב"א שחייבים להצמיד את תפילת תשלומין לתפילת חובה. הב"ח טוען שאין ראיה מדברי הרשב"א. לפי דרכנו, ראיית הבית יוסף ברורה.

⁴ במאירי [כו. ד"ה נחלקו בגמ' על קצת זמנים] מפורש שניתן להתפלל תפילת שחרית עד שש שעות ומחצה.

2. מזיד. לפי ההבנה הראשונה של הבית יוסף, שתפילה אחר ארבע שעות היא מדין תפילת תשלומין, דינה כדין תפילת תשלומין שמזיד אינו יכול להתפלל אותה. לפי ההבנה השנייה של הבית יוסף ולפי הבנת הב"ח גם מזיד יכול להתפלל לאחר ארבע שעות. הרי"ף והרא"ש [סי' א ד"ה גמ'] כותבים: "היכא דטעה וצלי לאחר ד' שעות שחר תפלה יהיבי ליה" - משמע שרק אם טעה, מתפלל לאחר ד' שעות⁵. הרמב"ם [פ"ג ה"א] כותב: "ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה" - משמע שאפילו אם עבר במזיד.

הגמ' אינה עוסקת בתחילת זמן תפילת שחרית, ונחלקו הראשונים בדין זה. הרמב"ם [פ"ג הל' א, ז] פוסק: "תפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה וזמנה עד סוף שעה רביעית, שהיא שליש היום... ואם התפלל תפילת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עמוד השחר יצא". הרמב"ם פוסק, שזמן תפילת שחרית הוא מהנץ החמה, ורק בדיעבד בשעת הדחק יוצאים ידי חובת תפילה מעלות השחר [גם מהרי"ף (ה) ומהרמב"ן (במלחמות ב.) משמע שתפילה לפני הנץ החמה היא רק בדיעבד]. גם הרא"ש [סי' א] מתייחס לתחילת זמן תפילת שחרית, ופוסק: "ותחלת זמנה יראה משעלה ברק השחר והאיר פני המזרח מידי דהוה אתמיד השחר. אף על גב דעיקר מצותה עם הנץ החמה כדכתיב יראוך עם שמש, מכל מקום אם התפלל בזו השעה יצא, והתנא לא חש לפרשו דמילתא דפשיטא היא - כיון דזמן המאוחר שלה הוא בזמן התמיד, הוא הדין לכל זמן המוקדם". הרא"ש אינו מציין את הנץ החמה כתחילת זמן תפילה, אלא לדעתו זמן תפילה מתחיל משיאיר פני המזרח. [גם הראב"ד (בהשגות על בעל המאור ב.) סובר שניתן לכתחילה להתפלל לפני הנץ החמה]⁶. הטור הולך בשיטת אביו הרא"ש, ומוסיף שבדיעבד אם התפלל מעלות השחר, יצא ידי חובתו⁷.

לדעת הרא"ש זמני תפילה חופפים לגמרי לזמני הקרבנות, וכיוון שזמן תמיד של שחר לכתחילה משהאיר המזרח ובדיעבד משעלה עמוד השחר, גם זמן התפילה כך. לדעת הרמב"ם חכמים צמצמו את זמן התפילה לכתחילה לאחר הנץ החמה, ורק בשעת הדחק יוצאים ידי חובה בתפילה מוקדמת יותר⁸.

⁵ הטור אינו כותב: "טעה וצלי" אלא "עבר והתפלל", אמנם הוא אינו כותב: "עבר או טעה" כלשון הרמב"ם. וראה בית יוסף.

⁶ המאירי [ד"ה והמשנה הראשונה] כותב: "והדבר ידוע שאין תפלת השחר קודם היום... ואם כן אנו צריכים להודיע שזמן תפלת השחר מתחיל עם הנץ החמה לכל אדם שהוא יום גמור, ולמשכים משיעלה עמוד השחר". אין בדבריו הבהרה למהות החלוקה בין זמן התפילה לכל אדם לזמנה למשכים.

⁷ הבנה זו ברא"ש ובטור היא על פי הפרי מגדים [אשל אברהם סי' פט אות ג]. הבית יוסף [סי' פט סע' א ד"ה זמן תפילת השחר] מביא את שיטת הרא"ש ושיטת הרמב"ם בחדא מחתא, ואינו מציין ששיטותיהם שונות זו מזו. משמע שלדעתו רק משהאיר המזרח יוצאים בדיעבד [שו"ע סע' א] ומעלות השחר ועד משהאיר המזרח אין יוצאים ידי חובה אלא בשעת הדחק [שו"ע סע' ח].

⁸ היה ניתן לומר שהגבלת זמן תפילה מהנץ החמה נובע מהדין הכללי, שיש לקיים לכתחילה את כל המצוות מהנץ החמה. אולם, הרמב"ם מדגיש שהמקדים תפילה לפני הנץ החמה יוצא בשעת הדחק בלבד, ואילו במילה [הל' מילה פ"א ה"ח] והזאה [הל' פרה אדומה פ"א ה"א] הוא פוסק שיוצא בדיעבד אף שלא בשעת הדחק. מהרמב"ן [במלחמות ב.] משמע שדין תפילה זהה לדין כל המצוות.

רש"י [ל. ד"ה הוּוּ מקדמי] והראב"ד [ב: באלפס] מחדשים חידוש גדול. הגמ' אומרת שאבוה דשמואל ולוי, שרצו לצאת לדרך היו מקדימים ומתפללים. מפרשים רש"י והראב"ד, שהם הקדימו והתפללו קודם עלות השחר, ויצאו ידי חובת תפילת שחרית⁹.

סיכום

הגמ' אינה מתייחסת לתחילת זמן תפילת שחרית, ונחלקו בכך הראשונים. הרמב"ם סובר שמצותה עם הנץ החמה, ואם התפלל בשעת הדחק מעלות השחר - יצא. הטור סובר שעיקר מצותה עם הנץ החמה, אבל זמנה כקרבן התמיד משיאיר המזרח, ובדיעבד מעלות השחר. הגמ' פוסקת הלכה כרבי יהודה שזמן תפילת שחרית הוא עד ארבע שעות. הרי"ף מחדש שיש לו שכר תפילה עד חצות. הפוסקים דנים אם תפילה אחר ארבע שעות היא תפילת תשלומין או שהיא תפילת שחרית ללא שכר תפילה בזמנה, ואם היא מבוססת על שיטת רבנן שזמן תפילה עד חצות, או על התפיסה שניתן להתפלל תפילה עד זמנה של התפילה הבאה.

הלכה

השו"ע [סי' פט סע' א] פוסק, שלכתחילה זמנה של תפילת שחרית הוא לאחר הנץ, ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא. המשנה ברורה [סק"ד] מוסיף, שבשעת הדחק ניתן לכתחילה להתפלל לאחר שעלה עמוד השחר. הפרי חדש [ד"ה ואם התפלל] חולק על השו"ע, ופוסק כרא"ש, שניתן להתפלל לכתחילה משעה שעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח.

הרב נבנצאל [משנה ברורה ביצחק יקרא סי' נח סע' א ביאור הלכה ד"ה משיראה. מובא בעמ' 304 בהערות לעמ' 186] סובר שתפילה לפני הנץ שווה לתפילה אחר הנץ, וכשיודע שיהיה אנוס בהנץ, יכול לכתחילה להקדים לפני הנץ.

השו"ע [שם] פוסק כרי"ף ושאר הראשונים, שהמתפלל לאחר ארבע שעות, אין לו שכר של תפילה בזמנה, אבל יש לו שכר תפילה. הרמ"א מדגיש שאין להתפלל אחר חצות, אך המשנה ברורה [סק"ז] פוסק שאף שאין להתפלל בחצי שעה שאחר חצות, אם עשה כן יצא ידי חובתו ואינו חוזר ומתפלל.

השו"ע מדגיש שניתן להתפלל אחר ארבע שעות אפילו עבר במזיד את זמן תפילה. המשנה ברורה [סק"ו] מוסיף שאם שהה במזיד לאחר ארבע שעות, טוב שיתפלל בתורת נדבה, כיוון שיש פוסקים הסוברים שאין להתפלל אם התעכב במזיד עד לאחר ארבע שעות.

⁹ עיין לקמן עמ' 426 הערה 3 הסבר שיטה זו.